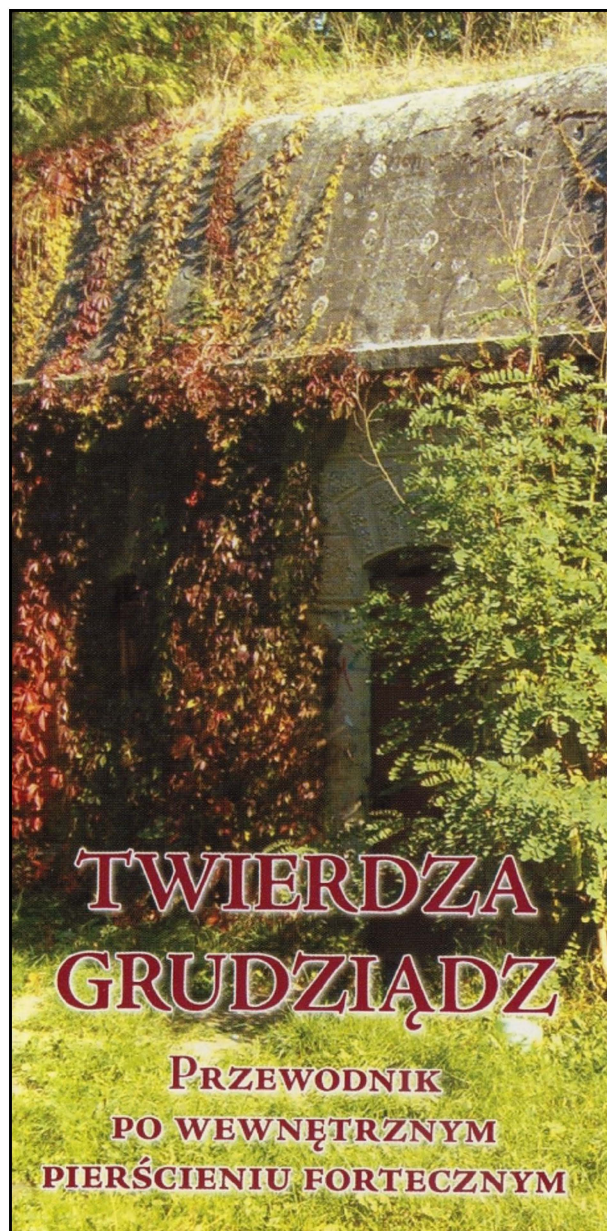

SZLAK KULTUROWY TWIERDZA GRUDZIĄDZ

Grudziądz od niepamiętnych czasów był miastem przygranicznym i w efekcie położenia nieustannie był areną konfliktów zbrojnych pomiędzy sąsiadującymi plemionami, księstwami i narodami. Pierwotne funkcje obronne Grudziądza pełniło drewniano-ziemne grodzisko, zbudowane za czasów Bolesława Chrobrego. Usytuowane było prawdopodobnie na Górze Zamkowej – najwyższej naturalnej kulminacji Kotliny Grudziądzkiej. Przejęcie grodu przez Krzyżaków w XIII wieku wiązało się z budową murowanego zamku na wspomnianej górze. Całości obronnego systemu średniowiecznego miasta dopełniały mury obronne z 4 bramami i 10 basztami. W XVI wieku mury miejskie na nadwiślańskiej skarpie zastąpiono ciągiem monumentalnych spichrzy.

Nowożytny rozdział w militarnej historii Grudziądza rozpoczyna się pierwszym rozbiorem Polski w 1772 roku i wchłonięciem miasta przez państwo Pruskie. Już dwa lata później król Fryderyk II podjął decyzję o budowie twierdzy, która zabezpieczać miała drogi z zajętego dopiero co Pomorza Gdańskiego na ziemie leżące po wschodniej stronie Wisły. Oficjalne rozpoczęcie budowy Cytadeli nastąpiło 6 czerwca 1776, podczas wizyty pruskiego króla. Zasadnicza część twierdzy została ukończona w 1786 roku, kontynuowano jednak jej rozbudowę o Dzielę Rogowę w latach 1788-89. Wojenny epizod Cytadela miała w 1807 roku, gdy była oblegana przez wojska Napoleona. Kilkumiesięczną blokadę przerwał pokój zawarty w Tylży, a Grudziądz znalazł się poza granicami utworzonego Księstwa Warszawskiego. Po niemal stu latach od budowy rząd pruski podjął decyzję o kasacie twierdzy i Cytadela spełniała wyłącznie rolę koszarowo-magazynową. Na krótko stała się także poligonem dla artylerii, która oceniała skuteczność nowych pocisków, prowadząc ostrzał części Cytadeli oraz dokonywała wysadzeń poprzez testowanie min. Dopiero budowa mostu kolejowodrogowego w Grudziądzu (1876-1879), mniej więcej w połowie drogi między istniejącymi mostami w Toruniu i Tczewie, spowodowała, że już 10 lat po oddaniu go do użytku powołano do życia urząd oficera inżynierii twierdzy i urząd Fortyfikacji Grudziądz. Zadaniem powyższych było „zabezpieczyć przewidziane pod Grudziądzem mosty przed gwałtownymi przedsięwzięciami i przeszkodzić nieprzyjacielowi w bezpośrednim utrudnianiu przeprawy części armii”. Przystąpiono do prac budowlanych przy wznoszeniu pierwszego pierścienia umocnień wokół mostu. Tej grupie wyjątkowych budowli fortifikacyjnych niniejszy przewodnik poświęcamy.

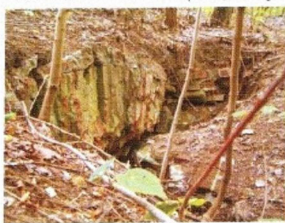
Szlak po wewnętrznym pierścieniu Twierdzy Grudziądz rozpoczynamy przy rondzie im. Romana Dmowskiego, w kierunku ul. Południowej. W to miejsce możemy dojechać zarówno samochodem (parking znajduje się przed hipermarketem Real), jak i tramwajem linii nr 2, autobusami MZK linii 2, 4, 10, 14, 19, 21 oraz busikami S i T. Szlak kończy się przed Bramą Górną Cytadeli, przy ul. Czwartaków. Przy tej ulicy znajduje się parking leśny, dojeżdża tu także autobus MZK linii nr 13. Schodząc w dół ulicami Jagiełły i Forteczną, dotrzemy do przystanków linii tramwajowych 1 i 2 oraz autobusów 3, 18, 19, A1 oraz busików M i S.

0, 00 KM Rondo im. Romana Dmowskiego

0, 35 KM Ulica Zachodnia – dawna droga rokadowa twierdzy

1, 60 KM Betonowe podkowy na skarpie wiślanej, zbudowane w 1898 roku, to osłony przewoźnych wieżyczek pancernych, które umożliwiały ostrzał przedpola twierdzy oraz koryta Wisły, a nawet jej zachodniego brzegu. Wieżyczki konstrukcji Grusona, budowane w zakładach Kruppa w Magdeburgu, zwane popularnie „Fahrpanzer”, były protoplastami czołgów. Ważyły 2250 kg i można je było przewieźć zaprzęgiem konnym w dowolne miejsce, ustawić w okopie ziemnym lub właśnie w uprzednio przygotowanym betonowym stanowisku. Ponad krawędź wystawała jedynie obrotowa kopuła, zaopatrzona w armatę szybkostrzelną kalibru 53 lub 57 mm, stanowiąc doskonałą broń przeciw szturmującej twierdzy piechocie wroga. Obsługę stanowiska 2 kanonierów (celowniczy i ładowniczy). W całej Twierdzy Grudziądz znajdowało się łącznie 18 takich stanowisk – najwięcej w jednej twierdzy na wschodniej granicy Cesarstwa.

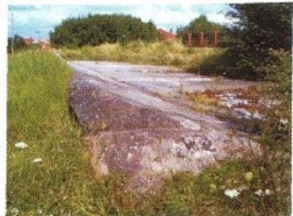
2, 50 KM Ceglany, piętrowy dom walmistrza fortu Strzemięcina. Aby dojść do fortu, za domem należy skręcić w prawo w jedną z licznych ścieżek.

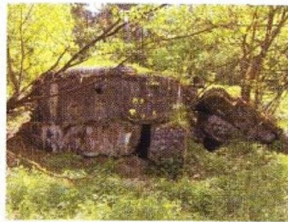
FORT STRZEMIĘCIN powstał w pierwszym etapie budowy wewnętrznego pierścienia Twierdzy Grudziądz, w latach 1891-92. Bronił dostępu do miasta od południa, wzdłuż szosy z Torunia. Składał się ze schronu głównego oraz 4 wartowni. Całość otoczono wałem ziemnym, płytką fosą z zasiekami z drutu kolczastego

i kratą forteczną. W 1913 roku w fosie fortu zbudowano szkolną strzelnicę dla fortecznych karabinów maszynowych. Schron główny, przeznaczony dla 192 żołnierzy, był zbudowany z cegły, stropy i ścianę przednią pokryto poduszką piaskową i warstwą betonu. Posiadał 8 pomieszczeń żołnierskich, 2 oficerskie, latrynę, studnię, kuchnię. Schron wysadzono w trakcie II wojny światowej, jednak ruina jest czytelna. Na skrzydłach zachowały się schody wybiegowe dla załogi. W 1944 roku wał główny wzmocniono 2 schronami dla karabinów maszynowych typu „Tobruk”. Podczas zdobycia Grudziądza w marcu 1945 roku, wojska niemieckie i radzieckie prowadziły tu ciężkie walki.

3, 70 KM SCHRON PIECHOTY IR 9 (z niem. Infanterieraum 9) zbudowany został w 1914 roku w trakcie rozbudowy mobilizacyjnej Twierdzy Grudziądz, na wschodnim stoku Kępy Strzemięcińskiej. Posiada 7 komór

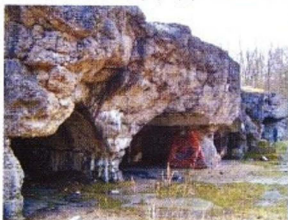

żołnierskich o sklepieniach półkolistych na blasze falistej, kuchnię, maszynownię oraz wysuniętą latrynę ze strzelnicami. Struktura ścian jest betonowa. Schron zasypano w latach powojennych. W najbliższym czasie planowane jest odkopanie i turystyczne zagospodarowanie obiektu.

5, 00 KM SCHRON PIECHOTY IR 10, podobnie jak poprzednik o numerze 9, zbudowany został w 1914 roku w trakcie rozbudowy mobilizacyjnej jako wzmocnienie południowego, nizinnego frontu obrony twierdzy. Posiada 7 komór żołnierskich o sklepieniach półkolistych na blasze falistej, maszynownię oraz wysuniętą latrynę ze strzelnicami broniącymi podejścia do schronu. Struktura ścian jest betonowa. Schron został częściowo wysadzony w powietrze. Struktura obiektu jest nadal czytelna. Zwraca uwagę zachowana potężna, perforowana płyta chwytu powietrza.

5, 15 KM Ziemne stanowisko do ukrycia myśliwca Messerschmitt 109, które podczas II wojny były remontowane w pobliskich zakładach lotniczych.

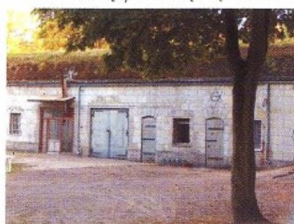
5, 55 KM FORT LASEK MIEJSKI wybudowano z powodu pilnej potrzeby zamknięcia międzypola wybudowanych już fortów Strzemięcina i Wielkiej Księżej Góry. Fort zlokalizowany na skraju Lasu Miejskiego (stąd jego nazwa) był standaryzowanym punktem oporu piechoty, składającym się z głównego schronu załogi i 4 małych wartowni. Otoczony był wałem ziemnym, płaską fosą z zasiekami z drutu kolczastego i kratą forteczną. W odróżnieniu od słabych obwałowań ziemnych, schron główny należał do wyjątkowo wytrzymałych. Zbudowany został całkowicie z betonu, przy czym grubość sklepień wyniosła 3 metry, a ścian zewnętrznych 2, 5 metra, co wówczas stanowiło wystarczające zabezpieczenie przed ostrzałem artylerii ciężkiej. Schron mieścił 240 – 280 żołnierzy, którzy mieszkali w pomieszczeniach ze stałymi żelaznymi pryzmami (w sklepieniach zachowały się jeszcze haki do ich podwieszania), kuchni ze studnią i latryny. Dodatkowo wprowadzono tu innowację w postaci pomieszczenia łączności i izby chorych. Wszystkie pomieszczenia schronu były dobrze skomunikowane szerokim korytarzem.

Obiekt wysadzono częściowo w powietrze we wrześniu 1939 roku, jednak ruina jest w pełni czytelna. W okolicy zachowały się liczne ziemne stanowiska dla ochrony samolotów remontowanych w pobliskich zakładach.

5, 90 KM Po prawej, za przewodami ciepłowniczymi, znajduje się dobrze widoczny,

przeznaczony schron bojowy dla karabinu maszynowego, popularnie zwany „Tobrukiem”. Zwykle schrony te były doskonale ukryte pod ziemią, ten zaś – odsłonięty – zsunął się ze stromego wału.

6,60 KM SCHRON AMUNICYJNY zbudowany na potrzeby pobliskiej baterii półpancernej Leśny Dwór. Lico schronu wzbogacone architektonicznie boniowaniem w tynku.

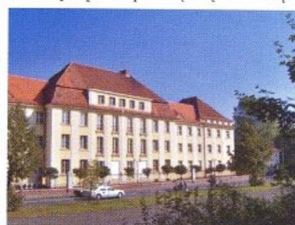
7,00 KM BATERIA PÓLPANCERNA LEŚNY DWÓR wzniesiono w latach 1898-1900, na wysokiej wydmy. Przeznaczona była dla 3 armat kalibru 105 mm, osłoniętych pancernym typem okrętowym. W pomieszczeniach pomiędzy wieżami (trawersach – poprzecznicach) magazynowano amunicję w specjalnych wnękach, na stalowych stelażach. Do wież podawano ją przez okienka w ścianach bocznych. Na lewym skrzydle umieszczono otwarte stanowisko obserwacyjne oraz

pancerną kopułę obserwacyjną (P.B.St. 96L.). Dodatkowo otwarte stanowisko obserwacyjne wzniesiono 20 m od prawego skrzydła.

Bateria zachowała się w dobrym stanie, choć bez wież artyleryjskich (wywiezionych jeszcze przed 1920 rokiem). Wysadzono także lewe skrzydło usuwając kopułę obserwacyjną. W drugim od lewej pomieszczeniu zachowały się oryginalne zasady pancernie okien oraz wnęka pod zapasową lufę armatnią.

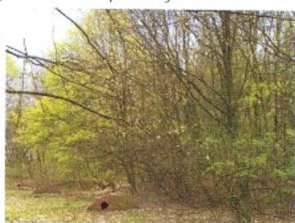
7,40 KM Dawne KOSZARY

LOTNICZE, zbudowane w latach 1912-14. W okresie międzywojennym mieściła się tu polska Wyższa Szkoła Pilotów (1921-25), Oficerska Szkoła Lotnicza (1925-27), Lotnicza Szkoła Strzelania i Bombardowania (1928-37) oraz Wyższa Szkoła Pilotów (1937-39). W czasie wojny mieściły się tu Lotnicze Zakłady Naprawcze i stacjonował Szkolny Oddział Obserwatorów Lotniczych. Obecnie mieszczą się tu Wojskowe Zakłady Uzbrojenia nr 2.

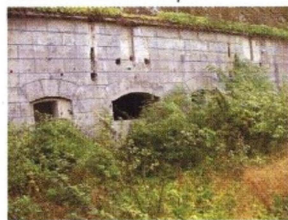

11,10 KM FORT WIELKA KSIĘŻA GÓRA

zasadniczo wybudowano w latach 1890-91. Powstały wówczas 2 schrony piechoty i schron amunicyjny. Miały one konstrukcję ceglano-betonową o łącznej grubości sklepień 3,2 m. Każdy schron piechoty był przeznaczony dla 108 żołnierzy. W latach 1894-96 zbudowano

kolejny schron piechoty i baterię pancerną dla 4 haubic 150 mm w wieżach wz.93. Haubice mogły oddać do 4 strzałów na minutę na odległość do 7,2 km. Obsługę baterii stanowiło 63 żołnierzy i oficerów. Schron piechoty dla 158 żołnierzy był połączony z baterią przejściem podziemnym. Na obu skrzydłach umieszczono wieże obserwacyjne wz. 94 i wz. 96, o grubości pancerza 15 cm, dla obserwatorów artylerii. W 1898 roku wzniesiono kolejny schron piechoty, żelbetonowo-betonowy, dla 252 żołnierzy. Na szczycie fortu umieszczono odkrytą ziemną baterię dla 6 armat 120 mm. Zespół budowli uzupełniał 2-komorowy schron sanitarny (2-komorowy). Całość otoczono płaskim wałem ziemnym z siecią drutu kolczastego i kratą forteczną. Długość fortu wynosiła ok. 600 m. Wał był broniący czołowo ogniem piechoty, a także 10 armatami 53 mm w przewoźnych wieżach pancernych, umieszczonych w przygotowanych zawczasu podkowiastych stanowiskach betonowych.

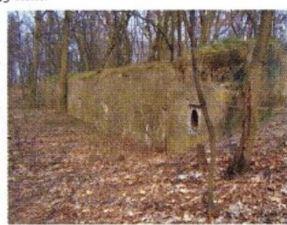
12,40 KM FORT MAŁA KSIĘŻA GÓRA

powstawał niemal równocześnie do pobliskiego fortu na Wielkiej Książa Górze. W 1892 roku wybudowano schron piechoty dla 90 żołnierzy, o konstrukcji ceglano-betonowej. Sześć lat później wzniesiono drugi schron piechoty, tym razem o konstrukcji betonowej, dla

165 żołnierzy. Obok schronów umieszczono ziemne baterie dla: 6 armat 90 mm i 6 armat 120 mm. Całość otoczono spłaszczonym wałem z gęstą siecią drutu kolczastego. Długość fortu wynosiła ok. 350 m. Dla bezpośredniej ochrony fortu w wale umieszczono 2 wartownie 2-komorowe dla 34 żołnierzy i 2 wartownie dla 17 żołnierzy, a także 4 betonowe stanowiska dla przewoźnych wież armat 53 mm.

14,60 KM FORT DĄB

bronił dostępu do miasta od strony północno-wschodniej, blokował szosę z Łasina. Początkowo wzniesiono obwałowanie ziemne w 1907 roku. Schron główny zbudowano dopiero po 1908 roku (prawdopodobnie w 1912) w nowej, eksperymentalnej technologii. Sklepienia wykonano z blachy

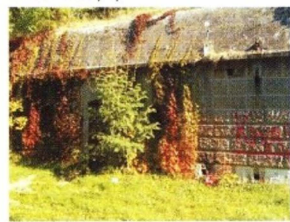
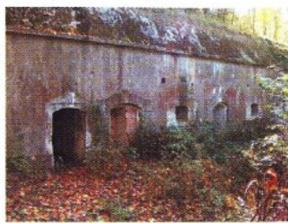
falistej, przeciwdpryskowej. Schron był przystosowany do obrony własnej poprzez 12 otworów strzelniczych umieszczonych w fasadzie i małej wystającej kaponierze. W wał czołowy wbudowano 3 wartownie a w 1944 roku – 2 schrony typu „Tobruk” dla karabinu maszynowego. W fosie zlokalizowano betonowe stanowisko dla artylerii przeciwlotniczej. W trakcie oblężenia w 1945 roku fort brał udział w walkach.

Schron główny z 10 komorami żołnierskimi i pomieszczeniem maszynowni zachował się w dobrym stanie, niestety wyrwano blachę falistą sklepień i płytę chwytu powietrza w kaponierze. Doskonale widoczne są pagórkowate wzniesienia wewnątrz fortu, stanowiące jeden z elementów obrony własnej obiektu.

15, 35 KM SCHRON IR 34 był ostatnim, jaki wybudowano w czasie rozbudowy mobilizacyjnej przed I Wojną Światową, tworząc szkielet dla fortyfikacji polowych. Schron posiada 8 komór i kazamatę.

16, 35 KM FORT TARPNO

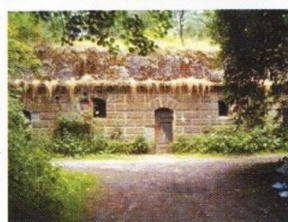
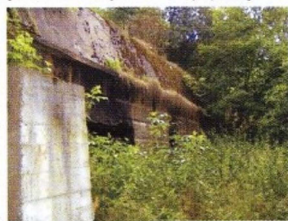
wzniesiono na wschodnim stoku Kępy Fortecznej w latach 1896-98, celem zablokowania szosy do Kwidzyna. Schron główny przeznaczony dla 280 żołnierzy ma potężną strukturę. Lite betonowe sklepienie osiąga 3 m grubości a ściany zewnętrzne – 2, 5 m. Żaden stosowany wówczas pocisk artyleryjski nie był w stanie przebić takiej ściany. W wał fortu wbudowano 4 wartownie. Całość otoczono wałem ziemnym ze stanowiskami strzeleckimi, fosą, zasiekami z drutu kolczastego i kratą forticzną. Schron główny zachował się w dobrym stanie, z ładnie rynkowaną elewacją, czytelnymi relikami kuchni, studni i latryny.

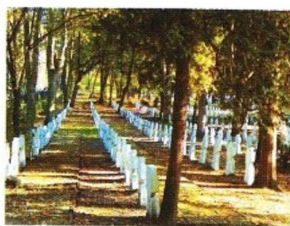
19, 18 KM Na skrzyżowaniu ulic Grudziądzkiej, Leśnej i Świerkocińskiej, skręcamy w prawo i szlakiem dojściowym po 730 metrach docieramy do FORTU ŚWIERKOCIN. Fort powstał w latach 1900-02, w nieco słabszej konstrukcji. Grubość betonowo-żelbetonowych ścian wynosiła 1, 75 metra (0, 25 żelbetonu i 1, 5 m betonu). W wał wbudowano 4 wartownie, w tym 3 o sklepieniach wzmocnionych przeciwdpryskową blachą falistą. Nowością są tutaj krótkie, owalne odcinki obwałowań na zapleczu wału fortu.

19, 48 KM Do FORTU NOWA WIEŚ należy skręcić w prawo i przejść ok. 200 metrów. Fort jest bliźniaczym dla obiektu w Świerkocinie. Powstał w latach 1900-02 i posiada identyczną konstrukcję jak Fort Świerkocin.

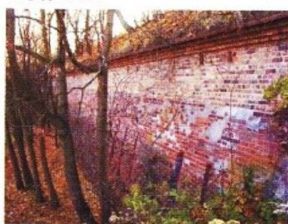
19, 70 KM FORT PARSKI widzimy idąc prosto szlakiem dojściowym ok. 800 metrów. Tuż przy drodze znajduje się wjazd do małego szanca, za którym znajduje się fort właściwy. Fort Parski zbudowano w latach 1900-02 w konstrukcji żelbetowo-betonowej. To najmniej przekształcony obiekt wewnętrznego pierścienia twierdzy.

22, 15 KM Po lewej stronie mijamy dwa cmentarze związane z wojskowością Grudziądza. CMENTARZ GARNIZONOWY posiada pochówki już z początku XIX wieku. Spoczywają tu m.in.: gen. Stanisław Pruszyński, który 23 stycznia 1920 roku wkroczył do Grudziądza na czele polskich oddziałów oraz Stefan Kasprzycki

– pierwszy dowódca Centralnej Szkoły Jazdy – poprzedniczkę Centrum Wyszkożenia Kawalerii. Tuż obok znajduje się CMENTARZ WOJENNY, na którym spoczywają prochy bohaterów wojny polsko-bolszewickiej oraz groby żołnierzy radzieckich, poległych podczas zdobywania Grudziądza w 1945 roku.

22, 45 KM CYTADELA

– DZIEŁO ROGOWE. Ta potężna budowla została zbudowana w latach 1788-89 według projektu Paula von Gontzenbacha. Stanowiła tak zwane dzieło zewnętrzne Cytadeli, wysunięte w kierunku miasta. Wzmocniała także ogniem flankowym obronę podejścia do Bramy Górnej. Trzon budowli stanowiło właściwe dzieło rogowe składające się z 2 półbastionów.

Za fosą wewnętrzną wznosił się potężny trawers artyleryjski I odcinka obrony. Komunikację z cytadelą zapewniała kryta droga – linia komunikacyjna. Całość otaczała fosa, mur przeciwskarpy, kryta droga i stok bojowy. Znacznie rozbudowana była sieć chodników minerskich. Dzieło Rogowe zostało częściowo wysadzone w powietrze celem pozyskania cegły. Zachowały się jednak liczne godne uwagi obiekty oraz długie odcinki chodników podziemnych. Podczas zwiedzania należy zachować szczególną ostrożność.

TWIERDZA GRUDZIĄDZ W INTERNECIE

www.grudziadz.fortyfikacje.pl

PORTAL GRUDZIĄDZA

www.grudziadz.pl

INFORMACJA TURYSTYCZNA W GRUDZIĄDZU

www.it.grudziadz.pl

WYDANO ZE ŚRODKÓW SAMORZĄDU
WOJEWÓDZTWA KUJAWSKO-POMORSKIEGO

Nakład: 3000 egz. Skład i przygotowanie do druku: codesign